

EVANGELIA BALTA, *Les vakıfs de Serrès et de sa région (XVè et XVè s.) -un premier inventaire-* (Traduit par Edith Karagiannis), Athènes 1995, 442 s.

İslâmiyet dönemi Türk medeniyetinin eğitim-öğretimden mimariye, sosyal dayanışmadan şehirciliğe kadar her alana damgasını vurmuş olan temel müesseselerinden birisi, hiç şüphesiz vakıf müessesesidir. 1984'te Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün Vakıflar Haftası münasebetiyle düzenlemiş olduğu sempozyuma sunmuş olduğum "Vakıf incelemelerinde metod araştırmaları" adlı bildirimde [I.Vakıf Haftası (3-9 Aralık 1984) Konuşmalar ve Tebliğler, Ankara, 1985, s.16-18] , bu müessesenin asıl mâhiyetini anlayabilmemiz için vakıf araştırmalarında denenebilecek birkaç yaklaşım tarzı ileri sürmüştüm. Bunlardan biri de, Osmanlı coğrafyası üzerinde bu coğrafyanın değişik bölgelerini temsil edebilecek biçimde seçilmiş on onbeş dar muntukadan her birinde kurulmuş bütün vakıfları o muntukanın kültür bütünlüğü içinde ve ilk kuruluşlarından günümüze kadar geçirdikleri tarihi süreç çerçevesinde tahlil ederek anlamaya çalışmayı amaç edinen bir yaklaşım tarzıydı. E. Balta'nın yukarıda künyesi verilmiş olan çalışması, benim tasarladığım tarzdaki bir araştırmaya yönelik önemli bir adım sayılabilir. E.Balta'nın Atina'da *İlmi Araştırma Millî Vakfı Neo-Helleniques Araştırmalar Merkezi* (Centre de Recherches Néohelleniques Fondation Nationale de la Recherche Scientifique) tarafından yayınlanan eserinin konusu, XV. ve XVI. yüzyıllarda Siroz ve bölgesinin vakıfları'dır. Siroz vakıflarının ikiyüz yıllık envanterini veren ve bunların muhtelif açılardan değerlendirmesini yapan bu çalışma kaldığı noktadan günümüze doğru geliştirdiğinde ve tahlil açısından biraz daha derinleştirildiğinde, şüphesiz vakıf olgusunu anlamada çok daha ileri bir seviyeye ulaşılacaktır.

Balta'nın kitabının Önsöz'ünden anlaşıldığı üzere, yazar daha önce "Arkaik toplumdan Bizans-sonrası topluma Siroz ve bölgesi" adlı bir çalışma yapmıştır. Bu araştırması sırasında bölgenin yer adlarının Türk vakıflarıyla alâkalı olduğunu, bunların Türk vakıf kurucularının veya bu vakıflarla ilgili müesseselerin adından geldiğini tespit etmiştir. Dolayısıyla bölgenin ve bölge halkının tarihini daha iyi anlamak için bu çalışmayı yapmayı kararlaştırmıştır.

Eserin Birinci Kısmı (s.26 vd) , *Siroz vakıflarından hareketle* adını taşıyor. Bu kısım üç bölümden oluşuyor. Birinci Bölüm'de Siroz'un Türkler tarafından fethi ve ilk iskânları anlatılıyor. Burada kaynak olarak kullanılan 1454-55 tarihli *Tahrir Defteri*'nden hareketle Siroz'a yeni gelenler tanıtılıyor. Bunların İstanbul'un fethinden sonra gelmiş olmaları gerektiği vurgulanıyor [Fatih devrine âit olan bu defter (TD 3, 1454-55 Tarihli) 1978 tarihinde A.Stojanovski tarafından yayınlanmıştır].

Siroz Vakıflarının İnşa süreçleri ve kurucular adını taşıyan II.Bölüm'de, yukarıda adı geçen defterden hareketle gösterildiği üzere, Siroz'daki Türk vakıfları buraya ilk gelen gaziler ve Çandarlı Halil Paşa tarafından kurulmuştur. En eskisi Molla Bahaeddin Paşa'nınkidir (1388). Aynı devirde, yani I.Murad devrinde, sınır bölgelerindeki vakıfların tevliyeti ve Evrenos Bey'in silahlı fethedilmiş topraklarının mülkiyeti Çandarlı Kara Halil Paşa'ya verilmiştir . Gazi Turahan Bey'in vakfının kuruluşu II.Murad devrine rastlar (s.35).

Balkanların fethi sırasında gözlenen önemli bir husus, Siroz örneğinde olduğu gibi, büyük toprak mülkiyetlerinin sınır bölgelerinde yer almasıdır. Bu uygulama fethi teşvik gayesi güdüyordu (s.35). Mesele sadece askerî değildi. Fetih öncesinde veya sonrasında bölge, kültürel ve

ideolojik açıdan Osmanlı sistemi ile bütünleşmeye hazır hâle getiriliyordu. Sivil aristokraziye ve mahallî dinî zümrelere de imtiyazlar tanınıyordu. Ve Küçük Asya'dan sürgünle nüfus aktarılıyordu (s.35-36). Bunlar arasında dervişler, şeyhler, babalar, ahiler vardı. Bunlar bölgenin muhtelif yerlerine, özellikle stratejik noktalarına zaviyelerini kuruyorlardı. Siroz'da ilk zaviye Molla Bahaeddin Paşa'nındır. Sofu Ali Bey, Derviş Mustafa Çelebi, Mecnun Baba ve diğerlerinin kiler birbirini takip etmişlerdir. Bu kuruluşlar, yeni vakıflarla destekleniyordu. Fethin tahkiminde vakfın rolü önde geliyordu (s.36 vd.). Vakıf yerli halkın islamaşmasında da rol oynamıştı (s.37).

Siroz'da Çandarlı Kara Halil Paşa, oğlu Ali Paşa ve torununun oğlu İbrahim Paşa vakıflar kurmuşlardı. Bu vakıflarla gerçekleştirilen kasaba ve şehirler, bölgenin gerçek iktisadî merkezleri hâline geliyordu. Siroz'da Ali Paşa Kervansaray, İbrahim Paşa Bezeften yaptırttı. Bu kuruluşlar vakıf gelirleriyle işletiliyorlardı (s.38). İbrahim Paşa'nın kız kardeşi Eslime Hatun da Siroz'da bir mesjid yaptırttı ve servetinin bir kısmını ataları tarafından yaptırılmış vakıfların bakımına tahsis etti (s.35).

III.Bölüm'de yazar, fetihten sonra Türklerin, daha önce Kilise'nin elinde bulunan malların yine Kilise yararına işletilen vakıflar hâline dönüştürülmesi olgusunu Margarid Manastırı Vakfı ve Siroz metropoliti vakfı örneği çerçevesinde tahlil etmektedir (s.39). Gerçekten, Osmanlı fethi sırasında, fethedilen bölgelerdeki insanlar ve emlak tahrir edilirken, kilise malları mülk, vakıf ve nadiren de tımar olarak yazılmıştır. Bu kayıtlar arasında genellikle rastlanan "vakıf" terimidir (s.39). Bazı manastır malları vakfa dönüştürülmüştür. Manastırlar bu vakıf malların mülkiyetine değil, tasarruf hakkına sahip idiler (s.41). Osmanlı kaynaklarında, manastır mallarının kah vakıf kah mülk olarak tasvir edilmiş olması, Osmanlı fâthilerinin, kesinlikle daha fethi sırasında manastırların malları üzerindeki mülkiyet hakkını tanıdıklarını göstermektedir (s.42).

1454-55 Tahririnde Margarid manastırı tımar olarak yazılmıştır ama, keşişler Tımar beyi olarak görevlendirilmişlerdir. O hâlde manastırın malları miri malı olarak telakkî edilmiş ve hizmetleri karşılığında keşişlere bu malların geliri tımar olarak verilmiştir. Demek ki, bu uygulamaya Manastırlara imtiyaz tanınmanın bir formülü olarak kullanılmıştır.

Sonradan bu imtiyaz kaldırılıyor. Bu topraklar başkalarına tımar olarak veriliyor. Manastırların elinde sadece öz mülkleri kalıyor. Diğer bir ifadeyle geçimlerini sağlayacak kadar işleyecekleri arazilerin mülkiyeti. Daha geniş alanlar gayri sahih mülk ya da gayri sahih vakıf telakkî edildiğinden ellerinden alınmıştır (s.43). Bu uygulamaya Trabzon'da da rastlanmaktadır. Bu dönüşümler Fatih'in toprak reformu sırasında gerçekleştirilmiştir.

Hıristiyanlara âit asıl vakıflar için, müslüman vakıflarında olduğu gibi vakfiyeler tanzim edilmiş (Müslüman ve Hıristiyan vakfiyelerinde hemen hemen aynı ifadeler kullanılmıştır) ve bu sayede manastır malları vakıf olarak Osmanlı devrinin sonuna kadar dokunulmaz bir biçimde muhafaza edilmiştir. Bu uygulamalar, Osmanlıların farklı dinler ve kültürler karşısındaki toleransını göstermektedir.

Birinci Kısımın II.Bölümü, *Kır ya da şehir vakfı : bir şehir işi* (s.49-88) adını taşıyor. Bu bölümün alt birimlerinde, vakf'ın mülkiyetin patronajı ve yüce bir formu olduğu belirtildikten sonra, Siroz şehrinde ve çevresinde 46 müslüman vakfının mevcut olduğu, bunların Hayrî ya da asıl vakıflar ve Ehli ya da adi vakıflar diye iki kategoriye ayrıldığı; hayrî vakıfların dinî dürtüler ya da İslamlaşırma ve fethin sağlamlaştırılması amacıyla ortaya çıktığı; gerçekten kolonizatör gazi ve dervişlerle yüksek devlet adamlarının vakıflarının bu sebeplerle varlık bulduğu ve yaygınlaştığı temaları üzerinde durulmakta ve konu bu açılardan tahlil edildikten sonra şöyle denilmektedir:

Türkler, fetihten hemen sonra, bu siyaseti islamın şefkat emriyle de birleştirerek, sosyal akşiyon lehine "yüce duyguları" geliştirdiler. Hâkim sınıfın iktisadî durumunu garanti altına almak için Osmanlı İmparatorluğu'nun Balkan şehirlerinin kalkınmasına katkıda bulundular. Hemen fetih sonrasında, mimarî ve fonksiyonel açıdan önemli binaları ele geçirdiler ve onları fethetmiş olan toplumun kültürel mührü olarak bu yapılara islâmî bir veche kazandırdılar (s.50-51).

Siroz'a , fetihden hemen iki yıl sonra (1383), Kara Halil Hayreddin Paşa, bir cami yapıyor (Evlîya Çelebi'nin bahsettiği Eski ya da Büyük Cami). 1388'de de Bahaeddin Paşa bir zaviye kuruyor. Onu vakıflarla donatıyor. Kendisine ait köylerin (meselâ Makeşi) ve şehirdeki bazı dükkanların gelirlerini bu zaviyeye vakfediyor. Bahaeddin Paşa'nın babası ilk fatihlerle birlikte Makedonya'ya Tokat'tan gelmiştir (s.51).

Bu kısmın diğer bir bölümü Siroz'daki toprak vakıflarına ayrılmıştır. Burada Siroz vakıflarına ait köy, mezrea ve çiftliklerin listesi veriliyor. Kimin vakfına ait oldukları da belli : Meselâ Ali Bey, Selçuk Hatun, Kamer Hatun, II.Bayezid, Koca Kadı, Bahaeddin Paşa, Eslime Hatun (s.55-57).

XVI. asır tahrirlerine göre, Siroz'da 133 köyden ellisi vakıf. Bu da Osmanlı arazisinin üçte birinin vakıf olduğu görüşünü doğruluyor (s.57-58).

Bölgede İki büyük vakıf dikkat çekiyor: II. Bayezid ve Çandarlı vakıfları. II.Bayezid'in Siroz'daki arazi vakıfları İstanbul'daki imâretine vakfedilmiş. Çandarlı'nın vakfına 18 köy ve mahalle (varoş) bağlı. Çandarlı vakfının gelirlerinin toplamı, 1334 dirlik ediyor. Geliri: 194.054 akçe. II.Bayezid'inki, on köy ve üç yöruk cemaatından müteşekkil. Toplam 1295 hâne, gelir ise, 104 876 akçe. XVI. asır ortalarına ait verilere göre, bu iki vakıf Siroz'un arazi vakıflarının % 50'sini temsil ediyor.

Çandarlı Kara Halil'in vakıfları muhtemelen Makedonya'nın fethi sırasında I.Murad tarafından Çandarlı'ya tahsis edilen yerlerden ibarettir. Kendisine fetihdeki başarılarından dolayı mülk olarak verilmiş ve daha sonra Çandarlı tarafından vakfedilmiştir. II.Bayezid'inkiler ise XV. asır ortasında mülk veya tımar arazilerdi. Buralar verimli topraklardı. II.Bayezid'in kızları Selçuk ve Kamer Hatunların vakıfları orta halli vakıflardı. Siroz ve komşu kazalardan köyler ihtiva ediyorlardı (s.58-59).

Bu kısımda, toprak vakıflarındaki nüfus ve gelir hareketleri üzerinde de duruluyor. Burada dikkat çekici bir tespit mevcut: bir köy vakıf statüsüne geçince nüfusu artıyor (s.60). Bunun sebebi, vakıf köylerdeki halkın Tımar beylerinin keyfî hareketlerinden kurtulmaları; olağanüstü vergi ödememeleri; ayrıca vakıf kurucularının bu köylere başka yerlerden nüfus transfer etmeleridir.

Burada bir diğer bölüm de Şehir Vakıfları (s.71 vd)'na ayrılmıştır: Dükkanlar, atelyeler, evler, arsalar, vs... Osmanlılar, şehirlerin ekonomik açıdan geliştirilmesine önem verdikleri için, Küçük Asya'dan köylüleri değil esnafı getirmişler ve Balkan şehirlerine yerleştirmişlerdi (s.71). Siroz şehrindeki vergilerin % 55,6'sı vakıflara aitti. Bu durum Osmanlı şehir ekonomisinde vakfın ehemmiyetini gösteriyor (s.76). Yazar şehir vakıfları konusunda şu sonuca varıyor:

Şehirler Osmanlılar için önemli idi. İdarî, iktisadî ve demografik açıdan şehre hâkim olmak zorundalardı. Bu süreçte vakıflar önemli bir rol oynadı. Vakıf fetih mekanizmasıyla gerçekleştirilen kolonizasyonun ve sürgünlerin aleti oldu. Şehrin ve şehir şebekesinin gerektirdiği kamu çalışmalarının müteşebbisi ve restoratörü oldu. Nihayet hâkim toplumun kültür kimliğini tesbit eden ve sembolize eden müessese olarak görev yaptı.

Vakfın genel problemleri ve vakfın Balkanlarda ve özellikle de Siroz'da oynamış olduğu rol konusunda genel değerlendirmelerini tamamlayan yazar, eserinin ikinci kısmında Siroz vakıflarının ilk envanterini yapmayı deniyor . Ve her vakuf hakkında da arşivlerden derleyebildiği bütün bilgileri vermeye çalışıyor. Yazarın yaptığı tasnife göre, bu vakıfların listesini açıklamalara girmeksizin şöylece verebiliriz:

A. Siroz şehrinde hayrât binalarının bakımına tahsis edilmiş Siroz vakıfları (s.92 vd.)

I.Bölüm : Camiler (s.92..)

- 1.Eski Cami (I.Murad'ın camiinin vakıfları)
- 2.Siroz'da İbrahim Paşa Camii Vakıfları (s.94). Bu vakfın Bezesten'i hâlâ şehrin Arkeoloji Müzesi'dir.

II.Bölüm : Mescidler (s.97-112):

- 1.Debbağ Tanrıvermiş Mescidi Vakfı
- 2.Bedreddin Bey Mescidi Vakfı
- 3.Hacı Kurd Mescidi Vakfı
- 4.Hazinedar Hacı Hayreddin Mescidi ve Muallimhâne Vakfı
- 5.Debbağ Murad Mescidi Vakfı
- 6.Bacdâr Hayreddin Mescidi Vakfı
- 7.Çaşniğir İlyas Mescidi Vakfı
- 8.Hacı Ali Mescidi Vakfı
- 9.Küçük Haraccı Muhiddin Mescidi Vakfı
10. Siyah Hamza Mescidi Vakfı
- 11.Süleyman Bey Mescidi Vakfı
- 12.İsmail Bey Mescidi Vakfı
- 13.Tatar Hatun Mescidi Vakfı
- 14.Debbagân Mescidi Vakfı
- 15.Koyun Yusuf Mescidi Vakfı
- 16.Eslime Hatun Mescidi Vakfı
- 17.Ayşe Hatun Mescidi Vakfı
- 18.Bacdâr Hayreddin oğlu Musa Çelebi Mescidi Vakfı
- 19.Salih Fakih Mahallesi Mescidi Vakfı
- 20.Şeyh Kara Hasan Vakfı
- 21.Kullak Kasım Çelebi Mescidi Vakfı
- 22.Emir Hasan Mescidi Vakfı.

III.Bölüm : Zaviyeler (s.113-123)

- 1.Bahaeddin Paşa Zaviyesi Vakfı
- 2.Ali Paşa Zaviyesi Evkafı

- 3.Şeyh Bedreddin Zaviyesi Vakfı
- 4.Koca Kadı Zaviyesi Vakfı
- 5.Ali Bey Zaviyesi ve Hamza Bey Muallimhanesi Vakfı
- 6.Tabbah Mahmud Zaviyesi Vakfı
- 7.Yahşi Bey oğlu Derviş Mustafa Zaviyesi Vakfı
- 8.Siroz'da Mecnun Baba Zaviyesi Vakfı
- 9.Siroz'da Hatibeddin Zaviyesi Vakfı

IV.Bölüm : Medreseler (s.125-134)

- 1.Selçuk Hatun Mülkleri
- 2.Cami-i Kebir civarındaki Medrese Vakfı

V.Bölüm : Muallimhane

- 1.Çakerî Sinan Bey Muallimhanesi Vakfı

VI.Bölüm : İmaret

- 1.Evrenos Bey İmareti Evkâfı

B. Yararlanılabilmeyen vakıflar (s.145-148).

- 1.Darphane'nin Köhne Emîni Kemâl Vakfı
- 2.Hacı Mehemmed Kızı Nuri Hatun Vakfı
- 3.Eynedil Kızı Hundi Hatun Vakfı
- 4.Hayreddin Paşa Çocukları Vakfı

C. Diğer bölgelerdeki vakıfları desteklemek üzere kurulmuş Siroz vakıfları (s.149-170)

- 1.Saruca Paşa İmareti Vakfı (Gelibolu'da)
- 2.Kamer Hatun Mülkü
- 3.Turhan Bey Vakfı (Malkara'da Medreseye ve Kırk Kavak'da Zâviyeye)
- 4.Turahan Bey oğlu Ömer Bey Camii vakfı (Malkara'da Camiye)
- 5.Sultan Bayezid Han İmareti Evkâfı (İstanbul'da Bayezid Camiine)

IV. Evlatlık vakıflar (s.171-183)

- 1.Hayreddin Paşa Evladı Vakıfları

V.Manastır vakıfları (s.185-211)

- 1.Margarid Manastırı Vakıfları
- 2.Metropolid Manastırı Vakfı
- 3.Kutlumus Manastırı Çiftliği

Balta'nın bu araştırması, dokümanların edisyonu ve tıpkıbasımları, Sözlük, Bibliyografya ve Genel İndeks (s.215-435) ile son bulmaktadır.

Sonuç olarak diyebilirim ki, Evangelia Balta'nın bu araştırması, bir Balkan şehrindeki Türk vakıfları üzerine yapılmış, bizzat Osmanlı arşivlerine dayalı son derece ciddi ve bilimsel bir araştırmadır. Siroz Türk kültür tarihinin araştırılmasına önemli bir katkıdır. Tabii bu tarih aynı zaman da Yunanistan'ın tarihidir. Tarih araştırmasında önemli olan, olanı olduğu gibi anlamaya çalışmaktır. Balta'nın yaptığı da budur. Eserin tercüme edilerek Türkçeye kazandırılması yerinde olacaktır. Bir şehir vakıfları üzerinde gerçekleştirilen bu monografi, yukarıda belirttiğim tarzda tamamlanmalı ve seçilecek diğer Balkan ve Anadolu şehirleri vakıfları için de aynı yaklaşım tarzıyla araştırmalar yapılmalıdır. Bu tür araştırmalar sonucunda müslüman Türk dünyasında hâlâ izleri mevcut olan vakıf olgusunun aslı ve bütün insanlığın iyiliği için *eylem* düşüncesine dayanan Türk kültürünün özü, eminim daha iyi anlaşılacaktır.

BAHAEDDİN YEDİYILDIZ